

Tibor Rutar

PRISPEVEK K HISTORIČNO-MATERIALISTIČNEMU POJMOVANJU DRUŽBENEGA POLOŽAJA ŽENSK V KAPITALIZMU

IZVLEČEK: Namen prispevka je pokazati dvoje. Prvič, da spolna neenakost ni nadzgodovinski pojav, ki se manifestira na bolj ali manj homogen način v vseh družbah ali vsaj vseh razrednih družbah, temveč da je pogojena s specifično obliko družbenih produkcijskih odnosov, ki zamejujejo te družbe. Drugič, da je vprašanje spolne neenakosti, ki je samo po sebi nezvedljivo, vseeno temeljno prepleteno z razrednim vprašanjem. Teoretska podstat prispevka je marksovska kritika politične ekonomije, za empirični prikaz naše hipoteze pa se opiramo na zgodovinske vire in analizo statističnih podatkov.

KLJUČNE BESEDE: marksistični feminizem, spolna neenakost, prvotna akumulacija, neoliberalizem, kapitalistične krize

A contribution to the historical-materialist conception of women's social position in capitalism

ABSTRACT: The paper aims to explain two claims. First, that gender inequality is not an ahistorical phenomenon which manifests itself more or less homogenously in all societies or, at least, in class societies, but that it is conditioned by the specific form of social relations of production that characterise such societies. Second, that the question of gender inequality, which is in itself irreducible, remains fundamentally interrelated with the question of class. With regard to theory, we draw upon Marx's critique of political economy while, for the purpose of empirically demonstrating our hypothesis, we turn to historical sources and an analysis of official statistical data.

KEY WORDS: Marxist feminism, gender inequality, primitive accumulation, Neo-liberalism, capitalist crises

1 Uvod

»Če produktijski načini zgodovinsko strukturirajo oblike družine, je jasno, da so se družinski odnosi producentov s preходом iz fevdalizma v kapitalizem temeljito spremenili« (Secombe 1995: 233).

Nadvlada moških nad ženskami (spolna neenakost) se v najbolj splošnem smislu začne intenzivirati vsaj v obdobju prehoda iz egalitarnih in brezrazrednih družb prvobitnega komunizma, tj. nomadskih lovsko-nabiralniških skupnosti, v prve razredne družbe, za katere je značilno sistemsko izkoriščanje (glej npr. Ruyle 1973; 1986; Engels 1963 [1884]). Čeprav institucionalizirana antropologija pogosto zatrjuje univerzalnost, celo transhistoričnost (gl. Harman 1984) spolne neenakosti – tako kot institucionalizirana ekonomija od Adama Smitha (2009 [1776]) naprej zatrjuje transhistoričnost kapitalističnega produktijskega načina in razredne stratifikacije – je njena radikalna veja pokazala, da to ne drži (za pronicljivo kritiko Bronislawa Malinowskega, Evansa Pritcharda in Clauda Lévi-Straussa glej Sacks 1979). Obstaja pa vprašanje, s katerim se je ukvarjalo neprimerno manj družboslovcev, četudi je zanimivejše in morebiti pomembnejše od sicer ključnega vprašanja o izvoru patriarhata. Družbeni položaj žensk se je s preходом iz fevdalizma v kapitalizem močno spremenil; spolna neenakost se je v nekaterih vidikih začela poglobljati. To je obdobje, v katerem je iz navidez nepojasnljivih razlogov prišlo do dodatne zaostritve spolnega antagonizma, saj so ženske v kratkem času izgubile relativno avtonomnost. Če lahko oblikovanje prve sistemske spolne neenakosti razlagamo z vznikom razrednih družb, v katerih manjša skupina ljudi izkorišča večjo, se poraja vprašanje, kako lahko na historičnomaterialistični način razložimo kvalitativno predrugečenje spolne neenakosti, do katerega je prišlo zgolj zaradi prehoda iz ene razredne družbe v drugo. Rečeno drugače, razumeti moramo, zakaj »zatiranje žensk [postane] viden, opazljiv učinek /.../ temeljnih odnosov med moškim in žensko, ki ga določa artikulacija med kapitalističnim produktijskim načinom in organizacijo fizične in družbene reprodukcije prodajalcev delovne sile,« kot pravi Martha E. Gimenez (2005: 11).

Namen članka je zato dvojen. Prvič, ugotavljali bomo, zakaj so v času zatona fevdalističnega produktijskega načina, ki ga zaznamuje osebno, prisilno izkoriščanje, in vzpona kapitalističnega produktijskega načina, za katerega je značilno neosebno, ekonomsko izkoriščanje, ženske začele izgubljati svojo relativno avtonomnost in nadzor nad svojim telesom. Pri tem se bomo oprli na Marxovo teorijo vrednosti, ki pokaže, da je kapitalizem, tj. sistem posplošene blagovne menjave, razredna družba, v kateri družbeni produktijski odnosi med ljudmi vznikajo ne skozi dogovor, potrebo, tradicijo ali prisilo, temveč predvsem skozi blagovne transakcije, tj. prek menjave dobrin, ki so navdane z družbeno močjo. Poskušali bomo locirati materialne vzroke za (diskurzivno) redefinicijo vloge žensk za družbeno produkcijo in reprodukcijo, do katere je prišlo predvsem v 16. in 17. stoletju, ne šele v 18., kakor trdi Foucault (2010 [1976]: 21–37), ter jih navezati na Marxov zgodovinski opis krvavega obdobja prvotne akumulacije,¹ ki je

1. Opis zgodovinskega obdobja t. i. prvotne akumulacije (v Angliji, na primer, se je odvijalo v 15. in 16. stoletju), tj. obdobja prehoda iz fevdalizma v kapitalizem, je Marx podal v zadnjem

bilo potrebno za vznik kapitalizma. Drugič, v nasprotju z liberalnim feminizmom, ki zatrjuje, da je vprašanje emancipacije žensk (a) *nerazredne* narave in (b) razrešljivo v okviru liberalnega kapitalizma, bomo skušali pokazati, da je spolno neenakost smiselno identificirati znotraj razrednega boja, jo vpreči kot razredno vprašanje v najpomembnejšem smislu te besede,² in da jo lahko kritično naslovimo zgolj z radikalno politično prakso, katere cilj je prelom z obstoječim razrednim produkcijskim načinom.

Nasploh želimo pokazati, da so običajni ugovori zoper na marksizmu usidrano feministično analizo, češ da so »osrednje kategorije vélikih teorij [na primer marksizma] obenem preveč abstraktne in preveč specifične, pa tudi preveč fiksirane v svojih teoretskih okvirih, da bi dopustile preučevati specifični položaj žensk« (Barrett v Kelly 2002: 217), neutemeljeni in neprepričljivi. Marksizem nasploh ali marksistični feminizem konkretno je analiza, ki snovno sloni na Marxovi teoriji vrednosti, metodološko pa na historičnem materializmu, in zato družbo in družbeno življenje pojmuje kot bogato totaliteto mnogih raznoterosti, tj. kot neskončno in dinamično enotnost množstva različnih elementov. Posamezne elemente te totalitete razumemo zgolj, če smo jih zmožni pojmovati v povezavi z zgodovinskim in družbenim kontekstom, v katerega so nujno vpeti. Ne moremo oziroma ne smemo jih preučevati ločeno drugega od drugega in od družbenih odnosov, s katerimi so vzajemno pogojeni, četudi bi se zaradi današnje fragmentacije in ozke specializacije družboslovnih ved zdelo ravno nasprotno. Ta neortodoksna marksistična ideja, ki ostro zavrača metodološki individualizem in postopek formalnih abstrakcij, nas bo vodila pri našem raziskovanju strukturiranja spolne neenakosti pod pogoji kapitalističnega produkcijskega načina in

poglavju prvega zvezka *Kapitala*. Kapitalizem ni mogel obstajati, dokler niso bili neposredni producenti »osvobojeni« v dvojnem smislu. Prvič, »osvobojeni« so morali biti svojih produkcijskih sredstev, tj. sredstev, s katerimi so se reproducirali. Drugič, »osvobojeni« so morali biti fiksiranih oblastnih odnosov, v katere so bili vpeti prisilno. Šele ko se neposredni producenti niso mogli preživljati na lastno pest, tj. neodvisno od trga oziroma blagovne menjave, in ko so postali pravno svobodni ljudje, ki lahko prodajo svojo zmožnost za delo, tj. delovno silo, so bili položeni materialni pogoji za vznik kapitalističnega produkcijskega načina. Gl. Marx (1986 [1867]: 651–652).

2. Razred skupaj z Marxom pojmuje kot družbeni položaj, ki ga objektivno – tj. ne glede na naše subjektivne izkušnje in zavedanje – strukturira posameznikovo razmerje do kapitala kot v stvar spremenjenega (kristaliziranega oziroma materializiranega) produkcijskega odnosa eksploatacije. Na najvišji stopnji abstrakcije sta za razpravo, osnovano na teoriji vrednosti, pomembna samo dva razreda: razred lastnikov kapitala vseh vrst (brestonosnega, blagovnega, denarnega, finančnega itd.) in razred nelastnikov kapitala (sem torej spadajo tudi beloovratniški delavci, brezposelni, upokojenci itd.). Čeprav temeljno zavračamo identitetno in relativistično postmarksistično pojmovanje razreda kot rezultata kompleksnih logik »konstituiranja kolektivnih subjektivitet,« katerih artikulacije so »vedno kontingentne in ne *a priori*ne« (Vezovnik 2011: 1053), vsekakor priznavamo obstoj in pomen vseh ostalih dejavnikov, prek katerih subjekt konstituira svojo družbeno identiteto: *ta nikakor ni zvedljiva na »ekonomski razred« (karkoli že to pomeni) subjekta*. Poudarjamo le, da specifični zgodovinski ustroj družbenega življenja temeljno pogojuje te kategorije (in obratno) ter da je razred v kapitalizmu ne zgolj še en »kontingentni« element v logiki »artikulacije, logiki družbene sedimentacije, logiki fantazmatskega zapopadanja subjektive želje,« (Vezovnik 2011: 1054) ampak *objektivni družbeni položaj*, pogojen z (ne)lastništvom kapitala in obstoječ *a priori* ter neodvisno od naše identifikacije.

obujanju marksističnofeministične analize, ki je vsaj od postmodernistične reorientacije akademskega polja neupravičeno potisnjena v obskurnost in pozabo (za dober očrt nezdravega odnosa med postmodernizmom in feminističnim marksizmom gl. Kelly 2002). Naš cilj je torej umestiti »seksizem znotraj arene razrednega boja« in pokazati, da je »vmešan v protislovno in dialektično gibanje med produktivnimi silami in produkcijskimi odnosi« (McLaren in Farahmandpur 2002: 56).

2 Ženske v fevdalizmu

Silvia Federici je v svojem epohalnem delu *Caliban and the Witch* (2004) zbrala nemalo zgodovinskih podatkov, ki pričajo o razmeroma avtonomnem družbenem položaju žensk v fevdalizmu in o zaostrenem discipliniranju ženskega telesa, do katerega je prišlo v času prvotne akumulacije kapitala, ko je žensko (reprodukcijsko) delo naenkrat postalo *ne-delu*. Preden se lotimo umeščanja ženskega telesa v proces prvotne akumulacije in razdelave razlogov za nenadno degradacijo žensk na agense neplačane družbene reprodukcije, ki naj bi bila manjvredna (celo nepriznana) v razmerju do produkcije, se moramo soočiti s pogosto zamolčanimi dejstvi o statusu žensk v poznem (14.–16. stoletje) fevdalizmu.

Do 15. stoletja se je blagovna menjava (komodifikacija družbene produkcije) razširila do te mere, da sta trg in denar počasi začela najedati fevdalne produkcijske odnose, za katere je značilna sorazmerna avtonomnost neposrednih producentov, tj. kmetov. Dostop do skupnega (gozdovi, travniki, jezera, ribniki) je bil takrat še prost in neoviran, lastništvo produkcijskih sredstev pa je bilo vsaj v praktičnem smislu v rokah neposrednih producentov (Federici 2004: 24-29; glej tudi Boissonnade 2009). Seveda drži, da fevdalne produkcijske odnose zaznamuje tudi osebna podrejenost neposrednih producentov fevdalnim gospodom in neekonomsko izkoriščanje teh producentov – zadošča, če omenimo le tlako, desetino, razne davke in druge z zakonom določene izkoriščevalske vzgibe vladajočega razreda –, a dejstvo je, da so se družine neposrednih proizvajalcev lahko preživljale brez zatekanja na trg in prodajanja svoje delovne sile. Do tega obdobja, ko začneta monetarizacija in marketizacija družbenega življenja postopoma, a vztrajno krhati fevdalne produkcijske odnose, so bile ženske za svoje preživetje razmeroma neodvisne od moških – tj. od njih so bile odvisne manj kot v novem, kapitalističnem produkcijskem načinu –, saj so skupaj z njimi sodelovale pri materialni produkciji (prav tam). »Avtoriteta moških podložnikov v odnosu do njihovih ženskih sorodnic je bila omejena, ker je zemljišče pripadalo družinski enoti in ker so ženske na tem zemljišču delale /.../ in za preživetje niso bile odvisne od svojih soprogov« (Federici 2004: 24). Podobno ugotavlja Alice Clark (1919: 302): »v času gospodinske in družinske industrije, ko sta mož in žena delala skupaj«, je tudi žena imela privilegije družbenega položaja svojega moža. Mogoče najpomembnejši podatek za našo razpravo, ki bo imel pomembne implikacije za razumevanje podjarmljenja žensk v prehodu iz fevdalizma v kapitalizem, je dejstvo, da nekoč »produkcija dobrin in reprodukcija delovne sile nista bili ločeni; vse delo je prispevalo k preživljanju družine« (Federici 2004: 24). Ali, kot opazuje Clarkova: »V fevdalizmu/ ni bilo jasne

ločnice med gospodinjskimi opravili in industrijskimi panogami /.../; /vsako/ delo je bilo takrat enako produktivno« (Clark 1919: 290). »Šele ko je kapitalizem organiziral industrijo na individualni ravni, je bila žena prisiljena boriti svoje ekonomske boje enoročno [tj. sama]« (prav tam: 302). Če sta bila nekoč žena in mož odvisna drug od drugega, je bil s prihodom kapitalizma mož »osvobojen« svojega deleža odvisnosti od žene, ta pa mu je ravno zato lahko postajala vse bolj podrejena (prav tam).

V trenutku, ko je val komercializacije začel omejevati dostop do produkcijskih pogojev (skupna zemljišča, infrastruktura in okolje nasplah) ter sredstev, se je začelo kopičiti vse več potepuhov in revežev, ki se niso bili zmožni preživljati (prav tam; glej tudi Geremek 1994: 56–62). Sočasno s pavperizacijo kmetov so začele svojo relativno avtonomnost izgubljati tudi ženske, ki so zaradi komercializacije življenja »izgubile pravico do podedovanja tretjine lastnine njihovega moža (*tertia*), /.../ v ruralnih področjih so bile izključene iz zemljiškega lastništva, še posebej če so bile samske ali ovdovele« (Federici 2004: 30). Prav tako sklepa Wally Seccombe v svoji študiji preobrazbe fevdalizma v kapitalizem na območju severozahodnih držav Evrope. S preobrazbo samozadostnih kmečkih družin v proletarske družine, katerih obstoj je pogojen z mezdo, nastane »nova forma odvisnosti /.../ žensk, ki temelji na njihovi nezmožnosti ustvarjanja neodvisnega dohodka in primoranosti delati doma« (Seccombe 1995: 234; poudarek dodan).

Kljub temu jim je vsaj še do konca 15. stoletja uspelo opravljati več poklicev, ki so kasneje, z vznikom kapitalizma, postali stereotipno moški: »V srednjeveških mestih so bile ženske zaposlene kot kovačke, mesarke, pekovke, izdelovalke sveč in klobukov, varice piva« (Shahar v Federici 2004: 31; primerjaj Kowaleski in Bennett 1989). V Angliji so bile ženske članice 72 cehov od vsega skupaj 85; v nekaterih cehih so po številu zaposlenih prednjačile pred moškimi, drugod pa so jim bile enake (Federici 2004: 31). Merry E. Wiesner (1986) je preučila arhivske podatke cehov iz šestih nemških mest v 16. in 17. stoletju. Ugotovila je, da so do začetka 16. stoletja ženske opravljale mnogo pomembnih poklicev in da se je to začelo obračati na slabše šele s širitvijo trgovanja. »Ženske so postajale učiteljice, pa tudi zdravnice in kirurginje, in začele so tekmovali z moškimi z univerzitetno izobrazbo, tako da so včasih dosegale visok sloves« (Federici 2004: 31). O relativni avtonomnosti žensk govori tudi Barbara Hanawalt, specialistka za srednjeveško družbeno zgodovino Anglije, ki je pri proučevanju oporok iz 15. stoletja ugotovila, da »so moški favorizirali sinove v 41 % svojih oporok, ženi oziroma ženi s sinom pa so posestvo zapustili v 29 % primerov« (Hanawalt 1986: 155). »Srednjeveška zakonska razmerja (poroke) so bila tako po Hanawaltovi razumljena kot 'partnerstva'« (Federici 2004: 34), »z/emljiške transakcije v graščinskih sodiščih [pa] kažejo na zakoreninjeno prakso vzajemne odgovornosti in odločevanja« (Hanawalt v Federici 2004: 34).

Ženske v fevdalizmu vsekakor niso bile enake moškim: tako doma kot na delovnem mestu (sploh v panogah, kjer se je začela oblikovati in uveljavljati tržna konkurenca) so uživale manj privilegijev kot moški in so uživale avtonomijo zgolj v določenih mejah, njihov družbeni položaj pa je bil podrejen; kot smo dejali, spolna neenakost je značilnost vseh razrednih družb. Kljub temu pa je, kot bomo videli v nadaljevanju,

njihovo omejeno, relativno samostojnost in predvsem družbeno produktivnost vznik posplošenih blagovnih odnosov, ki so prinesli kapitalizem, radikalno preoblikoval in ju v mnogih pogledih še bolj zatrl.

2.1 Populacijska kriza ob rojstvu kapitalizma

Do konca 15. stoletja je fevdalni produkcijski način zaradi vse intenzivnejših kmečkih uporov in avtonomije podložnikov v razmerju do fevdalne gospode začel razpadati (Federici 2004: 62). Stari produkcijski način se je počasi umikal, novi kapitalistični pa ga je v 16. in 17. stoletju s procesoma privatizacije (ograjevanje skupne zemlje, razlaščenje kmečkenga prebivalstva, višanje davkov in rent) ter kolonizacije postopoma nadomeščal. Za spremembo družbenega položaja žensk sta v tem času odločilna predvsem dva dejavnika: (a) komercializacija življenja, zaradi katere ženske izgubijo svojo relativno samostojnost, in (b) velika populacijska kriza, zaradi katere država uvede ireverzibilne disciplinske metode, katerih namen je preobrazba ženske oziroma njenega telesa v (neplačani) stroj za proizvajanje delovne sile, ki ustreza novim pogojem akumulacije kapitala in tržne menjave.³ Kot komentirata dve avtorici: »Z nastopom kapitalističnega produkcijskega načina je bila ženska pregnana v izolacijo, ograjena znotraj družinske celice, v vsakem pogledu odvisna od moškega. Nova avtonomija svobodnega mezdnega sužnja⁴ ji je bila zanikana, zaradi česar je ostala v predkapitalistični fazi osebne odvisnosti – in to še toliko bolj brutalne, saj ni bilo današnje zelo obsežne socializirane produkcije« (Dalla Costa in James 1971: 12).

Sredstvo in cilj kapitala (ter s tem kapitalizma) kot materializiranega družbenega odnosa je neprestana valorizacija, tj. samorazširjanje. Predpogoj tega procesa sta (1.) privatizirana produkcija, ki atomizira in izolira neposredne producente ter jih dela odvisne od mezdnega dela, in (2.) ogromni bazen tako aktivne kot rezervne delovne sile, ki kapital oplaja tako neposredno kot posredno. Zatorej ni nenavadno, da je državni aparat v času splošne populacijske krize, ko je začelo primanjkovati delovne sile, začel disciplinirati žensko telo ter ženskam odvzel še zadnji kos avtonomnosti na področju spolnosti in reprodukcije, ki so jo imele v času fevdalizma.

Do osemdesetih let 16. stoletja je prebivalstvo zahodne Evrope začelo upadati – v Nemčiji, na primer, je izginila kar tretjina prebivalstva (Federici 2004: 86). Tudi kolonialni pohodi v obe Ameriki niso realizirali pričakovanj po prilivu enormne (tuje) delovne sile, saj so se izrodili v genocidne pohode smrti: »Sodeč po Davidu Stannardu, se je v stoletju po osvojitvi prebivalstvo Južne Amerike zmanjšalo za 75 milijonov, kar je 95 % vseh njenih prebivalcev. Podobne so tudi ocene Andréa Gunderja Franka« (Federici 2004: 85–86). V prvi polovici 17. stoletja je v Evropi to povzročilo veliko gospodarsko

3. »Ograjevanje zemlje je na ženske vplivalo bolj negativno, ker so se v času vznikanja nadvlade privatiziranih in monetarnih odnosov preživljale težje kakor moški in so bile omejene na reproduktivno delo ravno v obdobju, ko je ta oblika dela postajala vedno manj vredna« (Federici 2004: 74).

4. Izraz *mezdno suženstvo* poudarja kvazivoluntarni značaj mezdne delo, ki je prostovoljno samo *de jura*, *de facto* pa je obvezno za preživetje nelastnikov kapitala v gospodarstvu, temelječem na kapitalističnem produkcijskem načinu.

krizo, zaradi katere so se »skrčili trgi in ustavilo trgovanje, brezposelnost pa je postala široko razširjena« (Federici 2004: 86). Natanko takrat se je začel režim neustavljivega discipliniranja žensk prek uzakonjanja reproduktivnih zločinov, obsojanja kontracepcije in uvedbe drugih metod za zviševanje rodnosti; »država je ženskam odrekla pravico do nadzora nad lastnim telesom ter jih s tem prikrajšala za najbolj temeljne pogoje za fizično in psihološko integriteto ter materinstvo degradirala na stanje prisilnega dela« (Federici 2004: 92).⁵

Ženske so zaradi kriminalizacije kontracepcije, ki je bila še nekaj stoletij nazaj močno razširjena in je družba ni neproblemizirala, začele izgubljati avtonomijo nad svojim telesom (Riddle 1999: 179–182; gl. tudi Heinsohn in Steiger 1999). Zaradi prevladujoče, četudi naivne merkantilistične ideologije, po kateri je bogastvo naroda premo sorazmerno s številom njegovega prebivalstva in nastaja v sferi menjave, ne produkcije, so bili uveljavljeni zakoni, ki so »nagrajevali poroke in kaznovali celibat« (Federici 2004: 88). Tako so »sredi 16. stoletja /.../ vse evropske vlade uzakonile neprizanesljive kazni za kontracepcijo, splav in infanticid« (prav tam), »[v] 16. stoletju je bila v Nurembergu kazen za materin infanticid utopitev« (King 1991: 10). Federicijeva (2004: 89) povzema: »Če so ženske v srednjem veku lahko uporabljale mnogotere oblike kontracepcije in izvajale nesporni nadzor nad procesom rojevanja, so njihove maternice od zdaj naprej postale javni teritorij, ki ga nadzorujejo moški in država, rojevanje pa je bilo v službi kapitalistične akumulacije.«

Vendar najpomembnejši in za ženske najbolj škodljiv ukrep je bila ločitev sfere družbene produkcije od družbene reprodukcije, ki sta bili v času fevdalizma združeni in statusno enaki: »To je, trdim, zgodovinski kontekst, v katerega moramo umestiti zgodovino žensk in reprodukcije v tranziciji iz fevdalizma v kapitalizem; do sprememb, ki jih je napredovanje kapitalizma imelo za družbeni položaj žensk – predvsem na ravni proletariata, tako v Evropi kot v Ameriki –, je prišlo zaradi iskanja novih virov dela in novih oblik reglementacije in delitve delovne sile« (Federici 2004: 66). Če je bilo »v predkapitalistični družbi /.../ delo vsakega člana skupnosti podložnikov pripoznano kot delo z določenim namenom: ali za blaginjo fevdalnega gospoda ali za preživetje [neposrednih producentov]« (Dalla Costa in James 1971: 2), se status dela nekaterih, tj. ženskih članov družbe s prehodom v kapitalizem radikalno spremenil. »Te zgodovinske spremembe, ki so dosegle vrhunec z nastankom institucionalizirane gospodinje v 19. stoletju, so redefinirale položaj žensk v družbi in v razmerju do moških. Spolna delitev dela, do katere je prišlo zaradi teh sprememb, je ne le obsodila žensko na [neplačano] reproduktivno delo, temveč je tudi povečala njihovo odvisnost od moških, kar je državi in delodajalcem omogočilo, da so uporabljali moško mezdo kot sredstvo razpolaganja z ženskim delom« (Federici 2004: 75). Na območju današnje Slovenije je bilo 19. stoletje prav tako prelomno, saj so se tukaj fevdalni odnosi zares začeli razkrajati šele takrat (Žagar 2012: 32). Skupaj s tem razkrojem je prišlo do razkroja »do tedaj enotne gospodinjsko-ekonomske skupnosti, kjer sta se produkcija in potrošnja medsebojno

5. O komplementarnem procesu – »definiciji žensk kot ne-delavk« (Federici 2004: 92) –, ki se je konsolidiral do konca 17. stoletja, v nadaljevanju.

prepletali«, in do oblikovanja »polariziranih svetov: sveta produkcije, ki je potekala praviloma na trgu plačanega dela, in sveta reprodukcije in družinske potrošnje, ki je bila skozi čas vedno bolj pospeševana« (Žagar 2012: 33). Kot ugotavlja Žagarjeva (prav tam), se šele takrat, torej z razvojem kapitalističnih produkcijskih odnosov, začne jasno oblikovati dihotomija moško–javno in žensko–zasebno.

3 Ženske v kapitalizmu

Če so ženske pred vznikom kapitalističnega produkcijskega načina vzajemno sodelovale pri opravljanju družbenega dela – to je velikokrat privzelo obliko gospodinjanskega dela, a v kontekstu fevdalnih produkcijskih odnosov je bilo tudi to delo pripoznano kot družbeno – in so bile zato razmeroma avtonomne, se je v času prvotne akumulacije ta avtonomnost začela krhati, ker so bile ženske vse bolj izključene iz družbene produkcije; reproduktivne aktivnosti, na katere so bile obsojene, so izgubljale status enake veljavnosti v razmerju s produkcijo. Zakaj?

V kapitalističnem produkcijskem načinu zasebno (individualno) delo neposrednih producentov za razliko od nekapitalističnih družb, kot je fevdalizem, ni že v izhodišču, *ex ante* družbeno delo. Zasebno delo, ki ga izolirani in atomizirani producenti⁶ opravljajo v tovarnah oziroma v kakršnemkoli kapitalnem produkcijskem procesu, postane del družbenega agregata šele na posreden način, prek blagovne menjave; »produkt ali dejavnost individuov«, pravi Marx, je treba »šele preobraziti v formo menjalne vrednosti, v denar« (Marx 1985: 78). »Š/ele v tej stvarni formi [individui] zadobe in dokažejo svojo družbeno moč« (prav tam). Ravno zato, ker so neposredni producenti izolirani in ločeni od svojih produkcijskih pogojev (za razliko od predkapitalističnih družb), njihovo individualno delo postane družbeno šele takrat, ko se prek menjave produktov tega dela primerja z vsem ostalim delom ostalih neposrednih producentov. »Uporabni predmeti [dobrine] postanejo blaga sploh samo zato, ker so produkti privatnih del, ki se opravljajo neodvisno eno od drugega. Kompleks teh privatnih del tvori družbeno celotno delo. Ker stopajo producenti v družbeni kontakt šele z menjavo svojih delovnih produktov, se tudi specifični družbeni značaji njihovi privatnih del pojavijo šele znotraj te menjave. Ali, privatna dela se zares uveljavijo kot člani celotnega družbenega dela šele po odnosih, v katere menjava postavi delovne produkte in prek njih producente« (Marx 1986 [1867]: 73). Delo, ki v kapitalizmu dejansko šteje (in je zato potrjeno kot družbeno delo, kot del družbenega agregata), je zgolj delo, ki je bilo

6. Neposredni producenti so v kapitalizmu med seboj izolirani in atomizirani, ker v produkcijske odnose lahko vstopajo zgolj na podlagi stvari, ki so privzele formo vrednosti, tj. stvari z družbeno funkcijo. Ker so neposredni producenti ločeni od produkcijskih sredstev, pravno gledano svobodni in ker ne načrtujejo družbene produkcije zavestno in *ex ante*, lahko produkcijske odnose drug z drugim vzpostavljajo samo prek blagovne menjave, tj. prek menjave stvari, ki imajo poleg uporabne vrednosti tudi vrednost (v marksovskem smislu). V družbi, kjer družbeni produkciji vladajo tržni (blagovni) odnosi, morajo biti neposredni producenti recipročno avtonomni in medsebojno izolirani. *Differentia specifica* kapitalizma ni *pravna forma* zasebnega lastništva produkcijskih sredstev v nasprotju z državnim lastništvom, temveč je *dejanska* ločenost neposrednih producentov od njihovih produkcijskih pogojev – povsem neodvisno od vprašanj konkretnih lastninskopravnih form.

realizirano na trgu prek mehanizma blagovne menjave. To pomeni, da vsako privatno, individualno delo ne postane nujno tudi družbeno, saj je družbeno le tisto delo, ki ga je posredovala blagovna menjava na trgu. Implikacije za ženske, ki so bile od konca fevdalizma prisiljene opravljati predvsem reproduktivno delo, so težko spregledljive. Reprodktivno delo, kolikor ga ne posreduje blagovna menjava in ostane zgolj privatno, individualno delo, v kapitalizmu ni priznано kot družbeno in zato ni poplačano z mezdo. V marksovskem smislu to delo nima vrednosti (četudi ima zelo pomembno uporabno vrednost, tj. reproducira delovno silo, brez katere se kapital ne bi mogel valorizirati), to delo ni bogastvo, ki bi ga imanentno predstavljal obči ekvivalent – denar.

»Kapital je družino preobrazil v nuklearno družino in znotraj te žensko podredil moškemu kot osebo, ki v družbeni produkciji ne sodeluje neposredno in se zato na trgu delovne sile ne more predstavljati neodvisno« (Dalla Costa in James 1971: 13). Ženske s prehodom v kapitalizem izgubijo zmožnost preživljati se neodvisno od moškega – vsaj če ostanejo gospodinje, tj. če niso udeležene na trgu delovne sile. Kljub temu da opravljajo za kapital izjemno pomembno delo⁷ – zastoj namreč ustvarjajo in vzgajajo bodoče delavce ter »obnavljajo« obstoječe in zanje skrbijo –, to delo ostaja »neopaženo«, ker ostaja »izven kapitala« (Dalla Costa in James 1971: 10; poudarek dodan), tj. izven sfere družbene potrditve, izven trga.

Smiselno vprašanje je, ali je bila to (obsodba žensk na nepriznано reproduktivno delo) zgolj nekakšna zgodovinska arbitrarnost oziroma načrtna zarota moških ali pa morebiti lahko govorimo o kakšnem globljem, nenačrtnem, strukturnem vzroku, ki je bil odgovoren za redefinicijo družbenega položaja žensk. Glede na to, da mora kapital za izpolnjevanje svoje življenjske naloge, ki se kaže kot neomejeno in neustavljivo samorazširjanje,⁸ v produkcijskem procesu nujno iz delavčevega prispevka izvleči vse več presežne vrednosti in da je obenem »sam procesirajoče protislovje« (Marx 1985 [1857–58]: 506), ker mu je inherentna tendenca padanja na novo ustvarjene presežne vrednosti (glej Marx 1973 [1894]: 13.–15. poglavje), se zdi hipereksploatacija žensk, ki jo prinese kapitalizem, vse prej kot naključna ali neodvisna od kapitalistične strukturiranosti družbenega življenja. Prepričljiva se zdi oznaka Federicijeve: »/Ž/enske so utrpeli edinstveni proces družbene degradacije, ki je bila in je še temeljnega pomena za akumulacijo kapitala« (Federici 2004: 75; poudarek dodan).

Temeljnega pomena je bila iz vsaj dveh razlogov. Prvič, kapital ob svojem rojstvu ni bil zmožen zagotoviti socializirane reprodukcije, zato je ta padla na pleča pavperiziranega prebivalstva, tj. skoraj izključno žensk. Drugič, ker je kapitalizem produkcijski

7 »Ženske pridejo prav ne zgolj zato, ker brez plačila in brez možnosti stavljanja opravljajo gospodinjsko delo, temveč tudi zato, ker vedno sprejmejo nazaj vse, ki zaradi ekonomski kriz periodično izgubljajo svojo zaposlitev. Družina, ta materinska zibelka, ki je vselej pripravljena pomagati in obvarovati v času nuje, je bila pravzaprav najboljše zagotovilo, da nezaposleni nemudoma ne postanejo horda izgređenih outsiderjev« (Dalla Costa in James 1971: 18).

8 »Kapital /.../ ima en sam življenjski nagon, nagon oplajati svojo vrednost, ustvarjati presežno vrednost, vsrkavati s svojim konstantnim delom, produkcijskimi sredstvi, čim večjo maso presežnega dela. Kapital je umrlo delo, ki se kot vampir oživi le z vsrkavanjem živega dela in živi toliko bolj, kolikor več živega dela vsrka« (Marx 1986 [1867]: 214).

način, v katerem so periodična obdobja rasti in posplošenih kriz neizbežna (glej npr. Kliman 2012; Mattick 2011; Carchedi 2011), se razmeroma obsežna socializirana reprodukcija, ki jo je moč zagotoviti v času konjunktura, v kriznem obdobju desocializira, ker kapital reže stroške, tako da jih prelaga na delovno silo.⁹ Harman (1984: 5) pojasnjuje: »Kapitalizem [v svoji začetni fazi] ni imel sredstev ali tehnologije, da bi zagotovil socializirano reprodukcijo (prek farm dojenčkov, skrbniških institucij, ljudskih kuhinj itd.), zato [je nastala] nova družinska struktura za delavski razred. /.../ Vendar ni bila patriarhalna ideologija tisto, kar je [pri tem] motiviralo celotni kapitalistični razred, temveč so bili to njegovi materialni interesi oskrbe z delovno silo.« Patriarhalna ideologija je bila (zgolj) sredstvo legitimiranja odnosov nadvlade, ne njihov izvor.

Po drugi svetovni vojni, ko je dobršen del razvitih kapitalističnih gospodarstev vstopil v fazo še nikoli videne gospodarske rasti (retrospektivno imenovane *zlata doba kapitalizma*)¹⁰ in ko so se materialni pogoji produkcijskega načina začeli spreminjati, se je prvič v zgodovini človeštva odprla priložnost socializacije velikega dela reproduktivnih aktivnosti, ki so jih ženske opravljale zastoj v svojem zasebnem življenju. To priložnost, ki je bila posledica bliskovite gospodarske rasti in razvitosti produktivnih sil (Kliman 2012: 76), je intenzivni razredni boj, ki se je manifestiral skozi delavske stavke, študentska gibanja in feministične upore, izrazil in jo realiziral. »Hitrost sprememb je bila dramatična. Med letoma 1960 in 1965 je [v Angliji] število žensk z novo pridobljenimi visokošolskimi in univerzitetnimi nazivi poraslo za 57 % (pri moških je bilo povečanje zgolj 25-odstotno)« (Orr 2010: 54–55). Podobno je bilo v ZDA, kjer je bila med letoma 1960 in 1970 stopnja rasti števila žensk z univerzitetnimi nazivi v primerjavi z moškimi za 33 % višja (Infoplease 2007). »Ženske so se začele predstavljati kot več kakor zgolj ustrežljive gospodinje in ubogljive tajnice« (Orr 2010: 55). Četudi je bil to pomenljiv korak na poti k emancipaciji žensk, pa je bil v razmerju z dolžino te poti vse prej kot velik.

Ne moremo zanikati dejstva, da se je družbeni položaj žensk od začetne faze kapitalizma, v času krvave prvotne akumulacije kapitala, ko so bili neposredni producenti razlašeni, pa do danes spremenil in prek delne socializacije družbene reprodukcije vsaj *prima facie* izboljšal. A danes, pet let po začetku največje kapitalistične krize po veliki depresiji v prvi polovici 20. stoletja in trideset let po začetku neoliberalne kontrarevolucije, katere *štirje konjeniki* so privatizacija, deregulacija, fleksibilizacija in

9. Marxov komentar iz drugega zvezka *Kapitala* se danes zdi bolj aktualen kot kadarkoli prej: »Kaže torej, da kapitalistična produkcija vsebuje pogoje, ki so neodvisni od dobre ali zle volje, ki dopuščajo to relativno blaginjo delavskega razreda samo začasno, in sicer vedno le kot znanilko krize« (Marx 1987 [1885]: 367). Državo blaginje, višje mezde, socialne transferje ipd. si lahko izborimo, a zgolj v času konjunktura, ko je produkcija vrednosti na višku, in vedno le kot znanilce krize, saj gospodarski razcvet nujno implicira krizo v prihodnosti in obratno (gl. npr. Roberts 2009: 91–98).

10. V gospodarstvih OECD in v ZDA so to obdobje, ki je trajalo od konca štiridesetih pa do konca šestdesetih let prejšnjega stoletja, zaznamovale izredno nizke stopnje javnofinančnih primanjkljajev (Bembič 2012: 27), stopnja rasti svetovnega BDP na prebivalca pa je bila več kot dvakrat večja kakor v desetletjih relativne stagnacije, ki so sledila (Kliman 2012: 52).

fiskalna odgovornost, postaja boleče jasno, da mnogo tistega, kar so si ženske izborile v preteklem stoletju, prisilni zakoni kapitalistične akumulacije razkrajajo.

3.1 »Prvotna akumulacija« v času krize

Kapitalistične krize nastopijo zaradi kronično nizke povprečne profitne mere, ki določa stopnjo produktivnih investicij in s tem maso dohodkov (za empirične študije in teoretske/matematične ponazoritve tega glej predvsem Granados 2013; Kliman 2012: 90–91). Takrat se pripravi teren za uvedbo raznovrstnih (neekonomskih) ukrepov, ki profitno mero višajo, da bi povečali akumulacijo kapitala in s tem zagnali gospodarsko rast – »prvotna« akumulacija torej ni preživet zgodovinski moment (kot v prvem zvezku *Kapitala*), temveč igra pomembno vlogo tudi več stoletij po rojstvu kapitalističnega produkcijskega načina. Najprimernejši in najpogostejši ukrepi so neekonomski prijemi, ki znižujejo stroške kapitala in dvigujejo njegovo dobičkonosnost – kot bomo videli v nadaljevanju, sta za kapital najkoristnejša, a hkrati za ženske najbolj uničujoča (a) fleksibilizacija trga delovne sile in (b) desocializacija družbene reprodukcije.

Od neoliberalne kontrarevolucije naprej, tj. od osemdesetih let prejšnjega stoletja, je zaradi stagflacijske krize in večdesetletne relativne stagnacije, kot ji pravi Kliman (2012: 9), projekt integracije žensk v aktivno in polno zaposleno delovno silo močno oslabil. V državah OECD, na primer, se je v zadnjih tridesetih letih delež žensk z zaposlitvijo zato v povprečju povečal zgolj za slabih sedem odstotnih točk (z 49,3 % na 56,7 %), z manifestacijo velike recesije pa se je tudi ta pozitiven trend obrnil navzdol (OECD 2011a: 33). Po podatkih Svetovne banke (2012; 2013) se je razmerje med žensko in moško participacijo v delovni sili v državah, ki jih Svetovna banka označuje za *države v razvoju*,¹¹ od leta 1990 pa do leta 2010 spremenilo za eno samo odstotno točko (s 67 % na 68 %), svetovno povprečje tega razmerja pa za manj kot dve odstotni točki (z 67,3 % na 69 %). Tudi poročila Evropske komisije (2009) ugotavljajo, da recesije poglobljajo že tako »trdovratne neenakosti med spoloma na trgu delovne sile«. Krizne razmere kapitalistične produkcije, ki so se zares začele že sredi sedemdesetih let in ki tudi do danes niso bile odpravljene, temveč so bile zgolj prekrte z dolgom in finančnimi baloni, so preprečile kakršnokoli pomenljivejšo, četudi izredno omejeno¹² »emancipacijo« žensk. Nasprotno: danes, ko krizne biti kapitalizma ne more zanikati nihče, je žensk, zaposlenih za skrajšani delovni čas, v državah OECD v povprečju kar petkrat več kakor enako zaposlenih moških. Največji razkorak je v zelo konkurenčnih državah, kot so Nemčija, Nizozemska in Švica, kjer več kot 35 % zaposlenih žensk opravlja zaposlitve za skrajšani delovni čas (OECD 2011a: 34).¹³ V Nemčiji se tako več kot polovica žensk, ki so zaposlene za skrajšani delovni čas, prisilno odloča za takšno zaposlitev zaradi prezaposlenosti z neplačanim delom v gospodinjstvu (Bispinck in

11. To so države z bruto nacionalnim dohodkom pod 12.475 dolarji, ki po metodi Atlas ne spadajo v kategorijo držav z visokim dohodkom, tj. najrazvitejših držav na svetu.

12. O potencialnem vstopu žensk v mezno suženjstvo, četudi je za polni delovni čas, pač ne moremo govoriti kot o emancipaciji v pravem pomenu besede.

13. Glede na dejstvo, da je nižanje stroškov dela (prek mezdnih restrikcij pa tudi prekarizacije in fleksibilizacije) eden glavnih vzvodov višanja gospodarske konkurenčnosti, to ne preseneča.

Schulten 2011: 5), na Nizozemskem pa je bilo še leta 2004 zaradi visoke koncentracije žensk v zaposlitvah za skrajšani čas ekonomsko neodvisnih žensk za dobrih 60 % *manj* v primerjavi z ekonomsko neodvisnimi moškimi (Burri 2008: 8).

Podobno se dogaja z neplačanim delom. V državah OECD v povprečju ženske opravljajo dve uri in pol več neplačanega gospodinjskega dela na dan kot moški (OECD 2012b). V Sloveniji se to konkretno kaže kot skoraj dvakrat več neplačanega dela, tj. 286 minut dnevno, in hkrati *manj plačanega dela* (OECD 2012a). Pri tem je pomembno, da »manj plačanih ur dela, ki ga opravijo ženske, zanje ne pomeni več prostega časa; nasprotno, ženske imajo manj prostega časa kot moški« (OECD 2011b: 137; glej tudi UNAIDS 2012: 8). V povprečju to na leto znese 180 ur manj prostega časa na leto za ženske, kar je ekvivalentno skoraj pettedenskemu dodatnemu dopustu za moške (OECD 2011b: 137). Neenakost žensk v primerjavi z moškimi je torej vsaj trojna in je temeljno pogojena z desocializacijo družbene reprodukcije: (1) ženske opravljajo manj plačanega dela, (2) opravljajo več neplačanega dela in (3) imajo manj prostega časa. Varčevalni ukrepi na področju zdravstva in šolstva pa tudi finančnih posojil, s katerimi se dviguje konkurenčnost gospodarstev v krizi, nasploh najhuje prizadenejo ženske – *predvsem s povečevanjem količine neplačanega reproduktivnega dela in prekernega zaposlovanja* (UNAIDS 2012: 6–7).

Do podobnih ugotovitev prihajajo tudi avtorji specifičnih študij, ki se ukvarjajo z lokalnim vplivom ekonomskih kriz. Tako sta na primer Latapí in de la Rocha (1995: 74) s proučevanjem mehiške ekonomske krize s konca prejšnjega stoletja ugotovila: »Gospodinjska opravila so se povečala, ker morajo [ženske] proizvesti večino dobrin in storitev, ki so bile nekoč dostopne prek trga. /.../ Obremenitev žensk z gospodinjskim delom je narasla tako zaradi večjega števila družinskih članov kot zaradi večje odvisnosti od 'domače' produkcije.« Podobno sta pri raziskovanju vplivov ekonomskih kriz v Aziji ugotovili Dejardin in Owens (2009: 6): »[Prekerno] zaposlovanje žensk je proticiklično, ker korporativni sektor išče mehanizme za zniževanje stroškov, kot so na primer cenejše oblike dela, zaposlovanje žensk po nižjih mezdah in nadomeščanje redno zaposlenih delavcev zčasno zaposlenimi.« Nadalje obsežna študija, v kateri so avtorji proučili vpliv ekonomske krize na družbeni položaj žensk v Nigeriji, kaže, da »so rastoče cene vzdrževanja gospodinjstva primorale ženske, da za uspešno kompenziranje tega porasta prevzamejo dodatno delo in da delajo veliko več ur« (UNAIDS 2012: 6). Zdi se, da je naša teza tako z ozirom na najnovejše statistične podatke kot izsledke primerljivih študij drugih družboslovnih znanstvenikov verjetna.

V času gospodarske stagnacije, ki se je začela z zatonom zlate dobe kapitalizma v začetku sedemdesetih let prejšnjega stoletja,¹⁴ in dolgega obdobja latentne krize, ki so jo prek nevzdržnih balonov (do leta 2007/08) odlagale finančne špekulacije, se nasilni neekonomski prijemi prvotne akumulacije – razlašanje, desocializacija družbene reprodukcije, razveljavitve socialnih transferjev ter privatizacija netržnih, univerzalno

14. Realna (popravljen za inflacijo) rast svetovnega BDP na prebivalca je bila, sodeč po več uveljavljenih meritvah, do leta 1973 razmeroma stabilna, nato pa je naenkrat padla za približno polovico (Kliman 2012: 51). Na tej nizki stopnji je po meritvah Svetovne banke ostala vse do vznika velike recesije leta 2008 (prav tam).

dostopnih storitev, kot sta javno šolstvo (pomenljiv je tudi trend privatizacije otroških vrtcev) in zdravstvo – uveljavljajo v vsej svoji nepravilnosti, ki je liberalizmu in njegovemu idiličnemu svetu svobodnega trga tako tuja. Kapitalizem zaradi svoje inherentne cikličnosti nujno potrebuje permanentni imperializem (četudi se ta danes kaže na bolj subtilne in razpršene načine, kot se je konec 19. stoletja) oziroma ljudi, na katere lahko v času krize prenese stroške svoje produkcije in predvsem reprodukcije. Zdi se, da »je zgodovinsko gledano družina obstajala v [različnih] oblikah in da bo obstajala, dokler represivni kapitalistični odnosi ne bodo odpravljani. Notranja protislovja kapitalizma buržoazno družino postavljajo kot nujno strukturo« (Tomanovsky 2009: 4; za pronicljivo marksističnofeministično študijo družine glej tudi Gimenez 2005 in Brown 2012).

4 Sklep

Jasno je, kot piše Marx (1979 [1858–61]: 105), da »/n/ačin produkcije materialnega življenja [pogojuje] socialni, politični in duhovni proces življenja nasploh«. ¹⁵ Kapitalizem ni zgolj ena v vrsti mnogih nevtralnih oblik »ekonomije«, ki nima nobenih vplivov na oblikovanje širšega družbenega življenja oziroma okvira, v katerem se to življenje odvija. Spolna neenakost ne obstaja v družbenem vakuumu in zato skozi zgodovinski razvoj človeštva, v katerem se oblike družbenega življenja neprestano spreminjajo (tako kot se spreminjajo načini organizacije oziroma produkcije družbenega življenja), ne deluje kot nespremenljiva, konstantna vrednost. Nasprotno, pogojuje jo konkretna oblika družbene produkcije in reprodukcije, v katero je vpeta v določenem zgodovinskem trenutku. V kapitalizmu, kot smo videli, privzame drugačno obliko, kot jo je imela v fevdalizmu: »Če je bilo vprašanje spola delavcev ob začetkih vpeljevanja kapitalističnega načina proizvodnje obrobno in v senci [drugih] vprašanj /.../, komponenta spola [postaja] skozi razvoj [kapitalizma] vedno bolj pomembna (in uporabna)« (Žagar 2012: 35). Spolne neenakosti zato ne gre obravnavati mimo vprašanja materialne oblike družbene produkcije, tj. ne gre je obravnavati kot neodvisne od specifičnega načina delovanja kapitalizma, ki strukturira družbeno življenje na povsem drugačen način kot ga na primer fevdalizem.

Modus operandi kapitala, njegova imanentna narava, je kar se da intenzivno nižanje stroškov in višanje profita. Eden poglobitvenih mehanizmov tega načela je delegiranje reprodukcije kapitalovih temeljnih pogojev ženskam v zasebno sfero gospodinskega, negovalnega in skrbstvenega dela ter prek tega nižanje stroškov dela. Liberalni feminizem, ki podrejenost žensk dojema zgolj na ozki ravni individualnih subjektivnih izkušenj oziroma medosebnih odnosov neenakosti, se ne spopriema z dejstvom, da so medosebni odnosi zgolj raven manifestacije globljih strukturnih korenov podrejenosti žensk. Vprašanja ženske emancipacije ne zastavlja tudi kot razrednega vprašanja, tj. kot kapitalistično strukturiranega, zato je obsojen na borbo za parcialne koncesije ženskam,

15. »Je mar treba posebne modrosti, da bi razumeli, da se z življenjskimi razmerami ljudi, z njihovimi družbenimi odnosi, z njihovim družbenim bivanjem spreminjajo tudi njihove predstave, nazori in pojmi, z eno besedo, tudi njihova zavest?« (Marx in Engels 1979 [1848]: 610.)

ki pa ne naslavljajo materialnih struktur, ki reproducirajo potrebo po seksistični ideologiji in sistemski podrejenosti žensk. Kot kaže zgornja razprava, kapitalistični produkcijski način preoblikuje in izrablja spolno neenakost, kar pomeni, da si je težko, če ne nemogoče predstavljati razrešitev spolne neenakosti znotraj obstoječega sistema.

Zatiranje žensk ni ne univerzalen, z biologijo oziroma »človeško naravo« (karkoli že to pomeni) določen pojav, ki je vedno bil in vedno bo ne nekakšna kabalistična, skrbno načrtovana zarota vseh moških. Takšna tipa razlag, ki sta tako razširjena, kakor sta naivna in tendenciozna, nam ne pomagata razumeti vzrokov sistemske podrejenosti žensk, ki obstaja od vznika razrednih družb naprej, in njene poglobitve z rojstvom kapitalizma. Prav tako nam ne pomagata začrtati vseobsegajočega projekta ženske emancipacije, ki bi videl onstran ozkega koncepta (tržne oziroma formalistične) svobode, kot ga ponuja liberalizem, in ki mora biti v istem hipu *emancipacija od kapitalistične razredne družbe*, v kateri je zatiranje žensk strukturno reproducirano. Vsekakor drži, da si ne smemo privoščiti prav tako vulgarnega, čeprav zgornjima tipoma razlag politično bolj progresivnega redukcionizma spolne neenakosti na razredni boj. Nasprotno, družbeni položaj žensk v sodobnih družbah moramo zapopasti vzporedno in prepletajoče se z razredom kot družbenim položajem, ki ga zaznamuje posameznicin oziroma posameznikov odnos do kapitala in ne ekskluzivistične sociološke kategorije, kot so življenjski slog, etnična pripadnost, dohodek, naglas, modra ali bela barva delovne uniforme ipd., ki enotnost vseh izkoriščanih le fragmentirajo in cepijo. Šele ko obe nereduktibilni, nezvedljivi kategoriji spojimo in ju razvijamo kot zgodovinsko specifični ter zatorej spremenljivi, lahko demistificiramo vprašanje ženskega zatiranja in odpremo vrata zares emancipatorni politiki, ki ni niti latentno apologetska (kot je liberalni feminizem) niti eskapistično-distopična (kot je separatistični feminizem), ampak je nujno revolucionarna. Takšna emancipatorna politika mora biti nič drugega kakor antikapitalistična, kajti čeprav revolucionarno strmoglavljenje kapitalizma samo po sebi nikakor ni zadostni predpogoj za popolno emancipacijo žensk, je vsekakor nujni.

Literatura

- Bembič, Branko (2012): Kapitalizem v prehodih: politična in ekonomska zgodovina Zahoda po drugi svetovni vojni. Ljubljana: Sophia.
- Bispinck, Reinhard, in Schulten, Thorsten (2011): Trade Union Responses to Precarious Employment in Germany. Dostopno prek: http://www.boeckler.de/pdf/p_wsi_disp_178.pdf (16. 9. 2013).
- Boissonnade, Prosper (2009): Life and Work in Medieval Europe. New York: Dover Publications Inc.
- Brown, Heather A (2012): Marx on Gender and the Family. Leiden: Brill.
- Burri, Susanne D. (2008): The Netherlands: Precarious Employment in a Context of Flexicurity. Dostopno prek: <http://www.genderwork.ca/cpdworkingpapers/burri.pdf> (16. 9. 2013).
- Carchedi, Guglielmo (2011): Behind the Crisis. Leiden: Brill.

- Clark, Alice (1919): *The Working Life of Women in the Seventeenth Century*. London: George Routledge & Sons, Ltd.
- Dalla Costa, Mariarosa, in James, Selma (1971): *Women and the Subversion of the Community*. Dostopno prek: <http://libcom.org/files/Dalla%20Costa%20and%20James%20-%20Women%20and%20the%20Subversion%20of%20the%20Community.pdf> (14. 3. 2013).
- Dejardin, Amelita King, in Owens, Jessica (2009): *Asia in the Global Economic Crisis: Impacts and Responses from a Gender Perspective*. Dostopno prek: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---asia/---ro-bangkok/documents/meetingdocument/wcms_101737.pdf (6. 4. 2013).
- Engels, Friedrich (1963 [1884]): *Izvor družine, privatne lastnine in države*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Federici, Silvia (2004): *Caliban and the Witch*. Brooklyn: Autonomedia.
- Foucault, Michel (2010): *Zgodovina seksualnosti*. Ljubljana: Založba ŠKUC.
- Geremek, Bronislaw (1994): *Poverty: A History*. Oxford: Blackwell.
- Gimenez, Martha E (2005): *Capitalism and the Oppression of Women: Marx Revisited*. *Science & Society*, 69 (1): 11–32.
- Granados, José A. Tapia (2013): *Does Investment Call the Tune? Empirical Evidence and Endogenous Theories of the Business Cycle*. *Research in Political Economy*, 28: 229–259.
- Hanawalt, Barbara (1986): *The Ties That Bound: Pesant Families in Medieval England*. Oxford: Oxford University Press.
- Harman, Chris (1984): *The Origins of the Family*. *International Socialism*, 23 (2): 3–41.
- Kelly, Jane (2002): *Women, Work and the Family: Or Why Postmodernism Cannot Explain the Links*. V D. Hill, P. McLaren, M. Cole in G. Rikowski (ur.): *Marxism Against Postmodernism in Educational Theory*: 211–235. Maryland: Lexington Books.
- Kliman, Andrew (2012): *The Failure of Capitalist Production: Underlying Causes of the Great Recession*. London: Pluto Press.
- Kowaleski, Maryanne, in Bennett, Judith M. (1989): *Crafts, Gilds, and Women in the Middle Ages: Fifty Years after Marian K. Dale*. *Working Together in the Middle Ages: Perspectives on Women's Communities*, 14 (2): 474–501.
- Heinsohn, Gunnar, in Steiger, Otto (1999): *Birth Control: The Political-Economic Rationale behind Jean Bodin's Démonomanie*. *History of Political Economy*, 31 (3): 423–448.
- Latapí, Agustin Escobar, in de la Rocha, Mercedes González (1995): *Crisis, restructuring and urban poverty in Mexico*. *Environment and Urbanization*, 7 (1): 57–76.
- Marx, Karl (1973 [1894]): *Kapital III*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Marx, Karl (1979 [1858–61]): *Prispevek h kritiki politične ekonomije*. V B. Ziherl: *Izbrana dela IV*: 101–109. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Marx, Karl (1985 [1857–58]): *Kritika politične ekonomije 1857/58 [Grundrisse]*. Ljubljana: Delavska enotnost.
- Marx, Karl (1986 [1867]): *Kapital I*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Marx, Karl (1987 [1885]): *Kapital II*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Marx, Karl in Engels, Friedrich (1979 [1848]): *Manifest komunistične stranke*. V B. Ziherl: *Izbrana dela II*: 568–631. Ljubljana: Cankarjeva založba.

- Mattick, Paul (2011): *Business as Usual The Economic Crisis and Failure of Capitalism*. London: Reaktion Books.
- McLaren, Peter, in Farahmandpur, Ramin (2002): *Breaking Signifying Chains: A Marxist Position on Postmodernism*. V D. Hill, P. McLaren, M. Cole in G. Rikowski (ur.): *Marxism Against Postmodernism in Educational Theory*: 35–66. Maryland: Lexington Books.
- Orr, Judith (2010): *Marxism and Feminism Today*. *International Socialism*, 127. Dostopno prek: <http://www.isj.org.uk/?id=656> (13. 3. 2013).
- Riddle, John M (1999): *Eve's Herbs: A History of Contraception and Abortion in the West*. Cambridge: Harvard University Press.
- Robets, Michael (2009): *The Great Recession*. Samozaložba.
- Ruyle, Eugene E (1973): *Slavery, Surplus, and Statification on the Northwest Coast: The Ethnoenergetics of an Incipient Stratification System*. *Current Anthropology*, 14: 603–631.
- Ruyle, Eugene E (1986): *On the Origin of Patriarchy and Class Rule*. Dostopno prek: <http://www.csulb.edu/~eruyle/published/AKA%20CIV.htm> (14. 3. 2013).
- Sacks, Karen (1979): *Sisters and Wives*. Illinois: University of Illinois Press.
- Smith, Adam (2009): *The Wealth of Nations*. Blacksburg: Thrifty Books.
- Secombe, Wally (1995): *A Millenium of Family Change*. London: Verso.
- Tomanovsky, Heather (2009): *Gender, the Family and 'The German Ideology'*. Dostopno prek: <http://www.internationalmarxisthumanist.org/articles/gender-the-family-and-the-german-ideology> (13. 3. 2013).
- Vezovnik, Andreja (2011): »Kaj z razredom?«: postmarksistični obrat v razumevanju razreda. *Teorija in praksa*, XLVIII (4): 1039–1056.
- Žagar, Sabina Žnidaršič (2012): *Polarizacija slovenskega trga dela in poklicev po spolu*. Primer učiteljskega poklica. *Šolsko polje*, XXIII (3–4): 31–52.
- Wiesner, Merry E. (1986): *Working Women in Renaissance Germany*. New Brunswick: Rutgers University Press.

Viri

- Evropska komisija (2009): *Enakost v kriznih časih*. Dostopno prek: http://ec.europa.eu/news/employment/090616_sl.htm (3. 4. 2013).
- Infoplease (2007): *High School and College Graduates*. Dostopno prek: <http://www.infoplease.com/ipa/A0112596.html> (14. 5. 2013).
- OECD (2011a): *Doing Better for Families*. OECD Publishing. Dostopno prek: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264098732-en> (3. 4. 2013).
- OECD (2011b): *How's Life?: Measuring Well-being*. OECD Publishing.
- OECD (2012a): *Better Life Index*. Dostopno prek: <http://www.oecdbetterlifeindex.org/countries/slovenia/> (3. 4. 2013).
- OECD (2012b): *Better Life Index*. Dostopno prek: www.oecdbetterlifeindex.org/topics/work-life-balance/ (9. 5. 2013).
- Svetovna banka (2012): *Women are less likely than men to participate in the labor market in most countries*. Dostopno prek: <http://data.worldbank.org/news/women-less-likely-than-men-to-participate-in-labor-market> (3. 4. 2013).

Svetovna banka (2013): The World Databank. Dostopno prek: <http://databank.worldbank.org/data/views/reports/chart.aspx?isshared=true#> (9. 5. 2013).

UNAIDS. 2012. *Impact of the global economic crisis on women, girls and gender equality*. Dostopno prek: http://www.unaids.org/en/media/unaids/contentassets/documents/document/2012/discussionpapers/JC2368_impact-economic-crisis-women_en.pdf (5. 4. 2013).

Summary

The paper aims to demonstrate how and why women's social position has been changing as we've been passing through different modes of production, i.e. different social forms of human condition. There's been a lot of research done on the question of when exactly women first experienced male oppression, and the results have been fairly conclusive – the majority of radical anthropologists and other social scientists agree that gender inequality had enormously intensified, if not even formed entirely, at the dawn of class-based societies (see Harman 1984). These have not sprung up *ex nihilo*, nor did they exist from the very beginning of life; class-based societies only first appeared when labor productivity had sufficiently grown, so that groups of people could live off of surplus product produced by other groups. Only then did social antagonism grow and intensify, and the first serious manifestation of gender inequality began.

In the paper we, therefore, focus primarily on what kinds of transformation (if any) of women's social position have been occurring since gender inequality first sprung up. When reviewing historical sources (for a good critical overview of hundreds of such sources see Federici 2004) it becomes obvious quite quickly that women's oppression had taken on a different form in feudalism, for example, than in capitalism. Not only were they not subject to volatile market fluctuations, because in feudalism immediate producers practically owned their means of production and were in control of their conditions of production, some research suggests they were also able to participate in jobs, which are by today's standards typically "male". Because both control over their sexuality or, more specifically, sexual reproduction and over their labor was not in the hands of states or markets, it seems they were not delegated strictly to reproductive housework or meagerly-paid, stereotypically "female" jobs. Even though they were still unequal with respect to men in general and their work in particular, their working status (even in the case of household work) was more equal, as their labor counted as an actual social contribution – their work was at least socially recognised.

However all of that changed when, in the period of primitive accumulation of capital, immediate producers were expropriated and the commons enclosed. As Marx famously noted, this was the time when the newly-born laborer was "doubly freed" – free from every possession except her labor-power, and formally free from personal oppression. With feudalism ending and capitalism emerging, immediate producers were forced to participate in market commodity exchange, i.e. to sell their only possession, their labor-power. In such conditions women's social position changed. Because markets need a constant supply of adequately raised labor-power in order to function, women were confined to reproductive labor, to raising children (future workers). Not only were they

now excluded from social production proper and delegated to the newly separated sphere of social reproduction, they also suffered an indirect, yet fatal blow because of this new arrangement: in capitalism – in contrast with other modes of production – reproductive labor, as long as it isn't mediated by the market, isn't recognized as social, i.e. valuable, labor. In capitalism, the labor of private producers, their individual contribution, must pass the test of market commodity exchange, where particular, individual labor is transformed to average, socially validated labor. As long as the immediate producer isn't producing for the market, their labor remains private, valueless (in the Marxian sense) labor; what they produce is merely a use-value, not a commodity or a value.

However there is still another facet of the transformed women's social position in capitalism. This mode of production is inherently unstable, i.e. crisis-prone, which means it oscillates between periods of booms and slumps; when booms hit, reproductive labor tends to be socialized and women start participating in the market. But when a boom ends, and it indeed has to end, women are pushed from the market back into their homes, where they have to take care of children, the household and their husbands. Reproductive activities are desocialized as capital struggles to boost its profit rate, so it can grow again, by externalizing and outsourcing its costs upon workers and especially women. As we've empirically demonstrated in the paper, in times of crises women are indeed hit the most: the current crisis (the Great Recession) is no exception; since the 1970s (and more intensively since the neoliberal turn), as capital was slowly but surely deteriorating, women's participation in the labor market has grown pathetically little and even when it has, it's been mostly precarious, underpaid and uncertain jobs that they've been dealt. If it's true that capitalist crises are inevitable, and we think there's sufficient evidence to suggest that, women won't be able to truly liberate themselves under the conditions of the existing mode of production, because capital depends on their subjugation to restore its life-blood: profits.

Podatki o avtorju:

Tibor Rutar

podiplomski študent na Fakulteti za družbene vede in

doktorski študent sociologije na Filozofski fakulteti

e-mail: *tibor.rutar@gmail.com*